

ПОВНОВАЖЕННЯ ЗАХИСНИКА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

THE DEFENDER'S POWERS AT THE STAGE OF PRELIMINARY INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Черняк Н.П.,

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінального процесу*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Тищенко І.О.,

курсант IV курсу

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню повноважень захисника на стадії досудового розслідування в кримінальному процесі України. Подані пропозиції щодо подальшого вдосконалення наявної системи досудового розслідування на основі аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду й пропозицій науковців та практиків.

Ключові слова: захисник, права людини, досудове розслідування, кримінальний процес, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Статья посвящена исследованию полномочий защитника на стадии досудебного расследования в уголовном процессе Украины. Предоставлены предложения относительно усовершенствования существующей системы досудебного расследования на основе анализа зарубежного и отечественного опыта, предложений ученых и практиков.

Ключевые слова: защитник, права человека, досудебное расследование, уголовный процесс, Уголовный процессуальный кодекс Украины.

The article deals with research of defender's authorities at the stage of pretrial investigation in criminal process of Ukraine. Propositions as to further involvement of current system of pretrial investigation based on the analysis of foreign and national experience and scholars and experts proposals were outlined.

Key words: defender, human rights, pretrial investigation, criminal process, Criminal Procedural Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Обравши напрям демократичних змін шляхом державних перетворень та підписання міжнародних документів, Україна формує правову державу, для якої людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю. У ч. 1 ст. 59 Конституції України закріплено право кожного на правову допомогу, а також право на вільний вибір захисника своїх прав [1]. Сьогодні проблема діяльності захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного є однією з найактуальніших у кримінальному процесі як України, так і практично усіх країн Європи. Із моменту набрання чинності Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) відбулись радикальні зміни в реалізації діяльності органів досудового розслідування, оскільки трансформувалася не лише форма його ведення, а й розмежування повноважень між його учасниками.

Стан дослідження. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися у монографіях та наукових працях С.А. Альперта, О.М. Бандурки, Т.В. Варфоломеєвої, І.Ю. Гловацького, С.В. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, Ю.О. Гурджі, Я.П. Зейкана, О.М. Ларіна, Л.М. Лобойка, В.Г. Лукашевича, П.М. Маланчука, В.Т. Маляренка, М.М. Михенка, О.В. Негодченка, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна, Д.П. Письменного, В.О. Попелюшка, О.Д. Святоць-

кого, Ю.І. Стецовського, М.С. Строговича, В.М. Тертишника, Л.Д. Удаловой, М.Є. Шумила, Ю.П. Яновича та багатьох інших.

Але, на жаль, не всі питання зазначеної тематики знайшли своє достатнє науково-теоретичне та нормативне обґрунтування, а більшість проблем дотепер залишається нерозв'язаною. Тому проблема теоретичного аналізу процесуального положення захисника на стадії досудового розслідування кримінального процесу України не вичерпана.

Метою статті є наукове обґрунтування діяльності захисника на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми дослідження полягає належній реалізації функцій захисту підозрюваного на стадії досудового розслідування кримінального провадження. Варто зазначити, що чинний КПК України суттєво укріпив засади змагальності сторін, розширивши права захисника, проте, так і не забезпечив процесуальної рівності між сторонами захисту та обвинувачення. До того ж окремі питання захисту прав особи в кримінальному процесі недостатньо чітко сформульовані і закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві, Конституції України, Законах України. Проблеми правових відносин між учасниками кримінального процесу тісно пов'язані з проблемою визначення місця органів досудового розслідування в правоохоронній сис-

темі країни та його структури, з приводу чого в статті висловлюються пропозиції щодо подальшого вдосконалення наявної системи досудового розслідування на основі аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду й пропозицій науковців та практиків.

Визнання прав і свобод людини та громадянина, а також їх належне забезпечення і захист мають вагомe значення для формування правової держави. Процес реформування кримінального судочинства і соціально-економічні зміни в країні протягом останніх років спричинили потужний імпульс для дослідження важливих питань у кримінальному процесі. Насамперед, необхідно зазначити, що в Конституції України зазначається про право громадян користуватися «правовим захистом» (ст. 59), «захистом та заступництвом держави» (ст. 50), мати «судовий захист від посягань на честь та гідність, життя та здоров'я, на особисту свободу та майно» (ст. 50), про вжиття державними органами заходів «по забезпеченню та захисту прав та свобод громадян» (ст. 58)» [1]. Такі ж права гарантуються Загальною декларацією прав людини 1948 р., Міжнародними пактами про громадські та політичні права 1966 р., Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та інші міжнародні правові акти. Доцільно було б зазначити, що в п. 3 ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що кожний обвинувачений має право захищати себе особисто або через обраного ним захисника, якщо ж особа з будь-яких причин не в змозі знайти захисника, їй буде призначено захисника безоплатно. Такі ж положення закріплені і в Конституції України у ч. 3 ст. 55. Ці приписи дають право дійти висновку про те, що правовий захист означає визнання та забезпечення державою та її органами прав та свобод громадян, поважання їх честі та гідності.

Зауважимо, що на стадії досудового розслідування, найефективнішим засобом забезпечення підозрюваному права на захист є участь захисника у кримінальному процесі. Так, відповідно до положень ст. 45 КПК України, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалось питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Закон передбачає участь захисника на стадії досудового розслідування за запрошенням і за призначенням [2].

Захисник бере участь у кримінальному провадженні не тільки для того, щоб допомогти затриманим, підозрюваним у захисті їх правових інтересів, а й надати їм кваліфіковану юридичну допомогу, не допустити фальсифікації доказів, використання недозволених методів провадження слідства, а й для того, щоб виконати одну з функцій держави – захист законних прав і свобод своїх громадян, чим, беззаперечно у свою чергу має володіти кожна правова держава.

Підозрюваний має право в будь-який момент провадження відмовитись від захисника. Така відмова допускається лише з їх ініціативи, має бути добровільною за умови реальної можливості участі захисника на досудовому розслідуванні й не може бути перешкодою для участі прокурора, а також захисників інших підозрюваних.

Треба звернути увагу, що Кримінальний процесуальний кодекс України своїми нормами значно наблизився до європейських стандартів. У ньому враховано загальноновизнані стандарти прав людини й громадянина, механізм швидкого, повного та неупередженого дослідження обставин протиправних діянь, тенденції для забезпечення змагального характеру кримінального провадження. Без зміцнення інституту захисту, а також безумовного та гарантованого додержання прав та законних інтересів громадян не можна говорити про побудову правової держави.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. Право на безоплатну правову допомогу, передбачене ст. 3 зазначеного Закону, а саме – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених цим Законом. Безоплатна первинна правова допомога безпосередньо здійснює такі види послуг: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та зазначеним Законом мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України.

Що стосується безоплатної вторинної правової допомоги, то це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Здійснює функцію захисту, представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, а також складання документів процесуального характеру. Категорії осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, зазначені в ст. 14 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» [3].

Досліджуючи види обов'язків захисника, варто виходити із видів адвокатської діяльності. Так, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено, що захисник може надавати різноманітні види юридичної допомоги відповідно до кримінально-процесуального законодавства. Наприклад, надавати консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні і письмові довідки щодо законодавства; складати заяви, скарги та інші документи правового характеру; посвідчувати копії та інші [4].

На період з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудового розслідування до моменту повідомлення особі про підозру взагалі не йдеться про жодні принципи змагальності сторін, оскільки не визначений процесуальний статус ні особи, ні захисника, що дає змогу органу досудового розслідування маніпулювати моментом пред'явлення особі повідомлення про підозру, а захисник залишається сам на сам з цією проблемою, і нашим завданням є використати всі законодавчі можливості для захисту свого підзахисного від незаконного переслідування. Органи досудового розслідування починають викликати особу для дачі пояснень, проводять обшуки, отримують ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей та документів не лише у фізичних осіб, але й у підприємств, чим фактично паралізують їх роботу, звертаються до слідчого судді з клопотаннями про накладення арешту на майно і т. ін.

Варто зазначити, що проблемним залишається і питання про те, що на стадії досудового розслідування до моменту повідомлення особі про підозру у захисника звужені можливості у збиранні доказів, а також взагалі відсутні процесуальні права у поданні їх стороні обвинувачення як докази у кримінальному провадженні. Це пов'язано насамперед з тим, що у захисника немає жодного процесуального статусу, останній не може впливати на проведення цих слідчих (розшукових) дій, він не може ні оскаржувати їх, ні бути присутнім в судовому засіданні під час розгляду клопотань органів досудового розслідування, тобто попередити проведення тих чи інших дій, подати свої заперечення щодо доцільності чи недоцільності їх проведення.

Саме тому до моменту повідомлення особі про підозру необхідно доповнити законодавство положеннями, які б надавали можливість особам, чиїх інтересів стосується це кримінальне провадження та їх захисникам, оскаржувати проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій та ухвали слідчого судді, зокрема, про проведення обшуку, накладення арешту на майно тощо. Річ у тім, що зазвичай більшість слідчих (розшукових) дій (зокрема, обшук, допит, слідчий експеримент) спрямовані на кримінальне переслідування конкретної особи та збирання доказів проти неї, проводяться щодо третіх осіб, які взагалі не зацікавлені в результатах кримінального провадження, що виключає їх інтерес до оскарження дій органів досудового розслідування, а особа, відносно якої відбувається кримінальне пере-

слідування, взагалі позбавлена можливості їх оскарження [5, с. 168].

Відповідно до ч. 2 ст. 243 КПК України, сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Таким чином, між представником сторони захисту та експертом (або експертною установою) укладається договір.

До того ж виникає ще одна проблема, яка полягає в тому, що нерідко оригінал документа є в матеріалах кримінального провадження і визнається речовим доказом. У зв'язку з чим сторона захисту не може надати експертам необхідні зразки для проведення експертизи. Якщо слідувати такій логіці, для створення ситуації, у якій сторона захисту залишиться без експертних зразків, стороні обвинувачення достатньо провести тимчасовий доступ до речей і документів, які мають (а іноді й не мають) значення до конкретно визначеного кримінального провадження [6].

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у захисників з'явилося право використовувати адвокатський запит, метою впровадження якого є розширення прав адвоката. Проте на практиці у більшості випадків на адвокатський запит надходить відповідь щодо неможливості надання інформації у зв'язку із Законом України «Про захист персональних даних». Окрім цього, захисник має право отримати лише копії документів, що автоматично виключає можливість отримання ним висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок.

Досить вагомою є норма ст. 53 КПК України про те, що слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії. Але в цій статті не передбачено, за скільки часу сторона обвинувачення повинна попередити підозрюваного про проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, а також не зазначено час, який надається йому для запрошення захисника.

Наголосимо, що у КПК України передбачено обов'язок слідчого, прокурора за клопотанням сторони захисту, потерпілого надати матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки, а також матеріалів, ознайомлення з якими може зашкодити досудовому розслідуванню. Водночас мають місце випадки, коли стороні захисту відмовляють у наданні для ознайомлення таких матеріалів або надають лише мінімум документів. Така позиція обмежує права та можливість сторони захисту (суди здебільшого задовольняють скарги захисників, самостійно визначаючи перелік того, що саме має бути надано для ознайомлення, фактично конкретизуючи зміст ст. 221 КПК України). Отже, необхідно законодавчо визначити у ст. 221 КПК України перелік документів, які слідчий зобов'язаний буде надавати для ознайомлення.

Висновки. Отже, на підставі вищевказаного, можна говорити про те, що закріплення в КПК Укра-

їни низки важливих новел, що стосуються участі захисника в кримінальному процесуальному доказуванні, дає змогу ефективніше відстоювати права, свободи та законні інтереси учасників криміналь-

ного провадження. Водночас окремі положення чинного КПК України потребують подальшого доопрацювання з урахуванням практики їх застосування, з метою їх вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. – Х. : Право, 2012. – 3 с.
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України (офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2016. – Ст. 14
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Голос України. – 2012.
5. Попелюшко В.О. Публічність і захист / В.О. Попелюшко // Матеріали міжнар. наук. конф. «Організація адвокатури і надання правової допомоги в демократичному суспільстві». – К. : Академія адвокатури України, 2002. – 168 с.
6. Попелюшко В.О. До питання про зміст та правовий механізм забезпечення та реалізації права обвинуваченого на захист / В.О. Попелюшко // Адвокат. – 2002. – № 1.